

**TURKISTON O‘LKASIGA UYUSHTIRILGAN XORIJIY ILMIIY EKSPEDITSIYALAR
NATIJALARINI ZAMONAVIY IJTIMOYIY-GUMANITAR TADQIQOTLARGA
INTEGRATSIYA QILISH MASALALARI**

Muminov Azizbek Boxodir o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti Tarix fakulteti tayanch doktoranti

Email: amuminov337@gmail.com; Toshkent, O‘zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18984272>

Annotatsiya: Ushbu maqolada 1867–1917-yillarda Turkiston o‘lkasiga uyushtirilgan xorijiy ilmiy ekspeditsiyalar natijalarining zamonaviy ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar va amaliy sohalariga integratsiya qilish masalalari tahlil qilinadi. Maqolada ekspeditsiyalar davomida to‘plangan geografik, etnografik, kartografik va statistik ma’lumotlarning bugungi tarix, sotsiologiya, antropologiya, turizm va raqamli gumanitar fanlar rivojidadagi ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, ushbu ilmiy merosni amaliyotga joriy etishdagi asosiy muammolar — arxiv materiallarining yopiq yoki kam foydalanilishi, tarjima muammolari, raqamlashtirish jarayonining sustligi hamda interdisiplinar tadqiqotlarning yetarli emasligi ko‘rsatib o‘tiladi. Maqolada Turkiston ilmiy ekspeditsiyalari materiallarini raqamlashtirish, GIS texnologiyalari asosida tarixiy xaritalar yaratish, xalqaro ilmiy bazalar tashkil etish, ta’lim va turizm sohalariga joriy etish bo‘yicha amaliy taklif va tavsiyalar beriladi. Tadqiqot ilmiy merosni zamonaviy fan va jamiyat ehtiyojlari bilan uyg‘unlashtirish zarurligini asoslaydi.

Kalit so‘zlar: Turkiston, ilmiy ekspeditsiyalar, ilmiy meros, tarixiy manbalar, raqamli gumanitar fanlar, GIS texnologiyalari, etnografiya, kolonial tadqiqotlar, ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilish, Markaziy Osiyo tarixi.

Аннотация: В данной статье анализируются вопросы интеграции результатов зарубежных научных экспедиций, организованных в Туркестане в 1867–1917 годах, в современные социально-гуманитарные исследования и прикладные области. Статья раскрывает важность географических, этнографических, картографических и статистических данных, собранных в ходе экспедиций, для развития современной истории, социологии, антропологии, туризма и цифровых гуманитарных наук. Также указываются основные проблемы практического применения этого научного наследия – закрытое или недостаточное использование архивных материалов, проблемы перевода, медлительность процесса оцифровки и отсутствие междисциплинарных исследований. В статье предлагаются практические решения и рекомендации по оцифровке материалов туркестанских научных экспедиций, созданию исторических карт на основе ГИС-технологий, формированию международных научных баз данных и их внедрению в сферу образования и туризма. Исследование обосновывает необходимость гармонизации научного наследия с потребностями современной науки и общества.

Ключевые слова: Туркестан, научные экспедиции, научное наследие, исторические источники, цифровые гуманитарные науки, ГИС-технологии, этнография, колониальные исследования, проведение научных исследований, история Центральной Азии.

Abstract: This article analyzes the issues of integrating the results of foreign scientific expeditions organized in the Turkestan region in 1867–1917 into modern socio-humanitarian research and applied fields. The article reveals the importance of geographical, ethnographic, cartographic and statistical data collected during the expeditions in the development of modern history, sociology, anthropology, tourism and digital humanities. It also indicates the main problems in implementing this scientific heritage in practice - the closed or underutilized use of archival materials, translation problems, the slowness of the digitization process and the lack of interdisciplinary research. The article provides practical proposals and recommendations for digitizing the materials of Turkestan scientific expeditions, creating historical maps based on GIS technologies, creating international scientific databases, and introducing them into the fields of education and tourism. The study substantiates the need to harmonize scientific heritage with the needs of modern science and society.

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

Key words: Turkestan, scientific expeditions, scientific heritage, historical sources, digital humanities, GIS technologies, ethnography, colonial studies, implementation of scientific research, history of Central Asia.

Kirish

Ilmiy tadqiqotlarni amaliy ijtimoiy va akademik sohalarga integratsiya qilish zamonaviy fanning eng muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Zamonaviy tarixshunoslik va ijtimoiy-gumanitar fanlarda tarixiy manbalar tobora ko‘proq nafaqat o‘tmishdagi voqealarning dalili sifatida, balki fanlararo tadqiqotlar, madaniy siyosat, raqamli texnologiyalar va ta‘limni rivojlantirish uchun qimmatli manbalar sifatida ham qaralmoqda. Shu doirada, 1867 va 1917-yillar oralig‘ida Turkistonda tashkil etilgan xorijiy ilmiy ekspeditsiyalar natijalari zamonaviy qo‘llanilishi uchun katta salohiyatga ega noyob ilmiy merosni ifodalaydi.

XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida Turkiston ko‘plab G‘arbiy Yevropa va Amerika tadqiqotchilarining e‘tiborini tortdi. Ushbu ekspeditsiyalar mintaqaning geografiyasi, etnografiyasi, tabiiy resurslari, iqtisodiy tuzilmalari va madaniy hayotini o‘rganishga qaratilgan edi. Natijada, sayohatlar haqida ma‘lumot, xaritalar, statistik hisobotlar, eskizlar va etnografik tavsiflar shaklida juda ko‘p miqdordagi empirik ma‘lumotlar to‘plandi. Ushbu materiallar Markaziy Osiyoning ijtimoiy-madaniy va fazoviy rivojlanishini qayta tiklash uchun muhim tarixiy manbalar bo‘lib qolmoqda [2].

Biroq, ularning ilmiy qiymatiga qaramay, ekspeditsiya materiallarini zamonaviy ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar va amaliy sohalarga integratsiya qilish yetarli emasligicha qolmoqda. Ko‘pgina manbalar xorijiy arxivlar va kutubxonalarda saqlanadi va tadqiqotchilar uchun to‘liq mavjud emas. Bundan tashqari, raqamlashtirish va fanlararo tadqiqotlarning yo‘qligi ularning zamonaviy akademik va ijtimoiy sharoitlarda qo‘llanilishini cheklaydi [9].

Ushbu maqolada Turkistonga xorijiy ilmiy ekspeditsiyalar natijalarini zamonaviy ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarga integratsiya qilish imkoniyatlari va muammolari tahlil qilinadi. Ekspeditsiya materiallarini tarix, sotsiologiya, antropologiya, turizm va raqamli gumanitar fanlarda amaliy qo‘llashga alohida e‘tibor qaratilgan. Tadqiqotda shuningdek, kirish, tarjima, raqamlashtirish va fanlararo hamkorlik muammolari ham ko‘rib chiqiladi va zamonaviy tadqiqotlar va ijtimoiy amaliyotda ilmiy merosni samarali joriy etish bo‘yicha amaliy tavsiflar taklif etiladi.

Asosiy qism

Turkistonga uyushtirilgan xorijiy ilmiy ekspeditsiyalar tarixiy bilim manbai sifatida

Turkistonga uyushtirilgan xorijiy ilmiy ekspeditsiyalar G‘arbnig Markaziy Osiyo haqidagi bilimlarini shakllantirishda muhim rol o‘ynadi. Yujin Skayler, Genri Lansdell, Rafael Pampelli va Elsvort Hantington kabi tadqiqotchilar mintaqaning ijtimoiy, iqtisodiy va geografik sharoitlari haqida batafsil ma‘lumot berishdi. Ularning asarlari Turkistonning shaharsozlik, savdo yo‘llari, madaniy amaliyotlari va ekologik xususiyatlari haqida qimmatli ma‘lumotlarni taqdim etadi.

Yujin Skaylarning Rossiya Turkistoni, Qo‘qon va Buxoro bo‘ylab sayohatlariga asoslangan ma‘ruzalari ma‘muriy tizimlar, iqtisodiy hayot va shaharsozlik haqida batafsil ma‘lumot beradi [2].

Xuddi shunday, Genri Lansdell Markaziy Osiyodagi savdo yo‘llari, aholi punktlari va diniy muassasalarni hujjatlashtirgan, Jorj Kerzon esa mintaqaning geosiyosiy va iqtisodiy ahamiyatini xalqaro munosabatlar nuqtai nazaridan tahlil qilgan [3; 4]. Rafael Pampellining Turkistonga ekspeditsiyasi geologik va geografik tadqiqotlarga qaratilgan bo‘lib, tabiiy resurslar va atrof-muhit sharoitlari bo‘yicha qimmatli ma‘lumotlarni yaratdi [6]. Elsvort Hantington geografik omillar va tarixiy rivojlanish o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganib chiqdi, iqlim va atrof-muhitning insoniyat jamiyatlarini shakllantirishdagi rolini ta‘kidlaydi [7].

Mazkur manbalar tavsifiy ma‘lumotlar, statistik ko‘rsatkichlar hamda fazoviy tasvirlarning o‘zaro integratsiyasi bilan ajralib turishi bois muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ekspeditsiya a‘zolari tomonidan to‘plangan xaritalar, marshrut eskizlari va statistik kuzatuvlar zamonaviy fanlararo tadqiqotlar uchun mustahkam empirik asos yaratadi.

Ekspeditsiya materiallarining zamonaviy ijtimoiy-gumanitar ahamiyati

Ekspeditsiya materiallarini zamonaviy ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarga integratsiya qilish keng qamrovli fanlararo yondashuvni talab qiladi. Tarixiy tadqiqotlarda ushbu manbalar mintaqaviy tarixni qayta tiklash va madaniy o‘zaro ta‘sir va ijtimoiy o‘zgarish jarayonlarini tahlil qilish uchun asosiy dalil bo‘lib xizmat qiladi. Ular sezilarli o‘zgarishlar davrida Turkistonning demografik tarkibi, iqtisodiy faoliyati va siyosiy tuzilmalari haqida ma‘lumot beradi [8].

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

Sotsiologiya va antropologiyada ekspeditsiya a‘zolari tomonidan qayd etilgan etnografik kuzatuvlar tadqiqotchilarga uzoq muddatli madaniy o‘zgarishlar va o‘ziga xoslikning shakllanishini o‘rganish imkonini beradi. Tarixiy va zamonaviy ma‘lumotlarning qiyosiy tahlili modernizatsiya, urbanizatsiya hamda madaniy uzluksizlik jarayonlarini aniqlash imkonini beradi.

Ekspeditsiya materiallari geografiya va atrof-muhitni o‘rganishda ham muhim qo‘llanmalarga ega. Tarixiy xaritalar va fazoviy tavsiflar raqamlashtirilishi va Geografik axborot tizimlariga (GAT) integratsiya qilinishi mumkin, bu esa olimlarga tarixiy landshaftlarni qayta tiklash va atrof-muhitdagi o‘zgarishlarni tahlil qilish imkonini beradi. Tarixiy GAT vaqt o‘tishi bilan aholi punktlari shakllari, savdo yo‘llari va ekologik o‘zgarishlarni vizualizatsiya qilishni osonlashtiradi [9].

Raqamli gumanitar fanlar ekspeditsiya materiallarini saqlash va tarqatish uchun yangi imkoniyatlar yaratadi. Arxiv hujjatlari va xaritalarni raqamlashtirish interaktiv ma‘lumotlar bazalari, raqamli arxivlar va onlayn platformalarni yaratish imkonini beradi. Bunday tashabbuslar mavjudlikni oshiradi va xalqaro ilmiy hamkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi [11].

Ekspeditsiya materiallari meros tadqiqotlari doirasida keng amaliy imkoniyatlarga ega. Ular tarixiy obidalar, qadimiy shaharlar va madaniy landshaftlarning o‘tmishdagi holatini tiklash, saqlash strategiyalarini ishlab chiqish hamda turizm yo‘nalishlarini ilmiy asosda shakllantirishda muhim manba hisoblanadi. Ekspeditsiya yo‘nalishlarini madaniy turizm marshrutlariga moslashtirish mintaqaviy iqtisodiy rivojlanishga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi va jamoatchilikning tarixiy meros bilan uzviy aloqasini mustahkamlaydi [13].

Ekspeditsiya materiallarini amaliyotga tatbiq etishdagi qiyinchiliklar

Ilmiy va amaliy ahamiyatiga qaramay, bir nechta to‘siqlar ekspeditsiya materiallarini zamonaviy tadqiqotlar va amaliyotga samarali integratsiyalashga to‘sqinlik qiladi. Asosiy qiyinchiliklardan biri arxiv manbalariga kirishning cheklanganligidir. Ko‘pgina ekspeditsiya hujjatlari xorijiy arxivlarda saqlanadi va Markaziy Osiyodagi tadqiqotchilar uchun mavjud emas.

Yana bir katta muammo - raqamlashtirishning yetarli emasligi. Ko‘pgina qimmatli materiallar faqat bosma yoki qo‘lyozma shaklida mavjud bo‘lib, ulardan raqamli tadqiqotlar va fanlararo loyihalarda foydalanishni cheklaydi. Til to‘siqlari ham ekspeditsiya materiallaridan foydalanishni murakkablashtiradi, chunki aksariyat hujjatlar ingliz, nemis yoki fransuz tillarida yozilgan.

Bundan tashqari, tarixchilar, geograflar, sotsiologlar va raqamli texnologiyalar mutaxassislari o‘rtasidagi fanlararo hamkorlik rivojlanmaganligicha qolmoqda. Ilmiy hamkorlikka asoslangan kompleks loyihalarning yetishmasligi tarixiy tadqiqotlar natijalarining amaliyotga tatbiq etilishi hamda ularning jamiyat rivojiga ko‘rsatadigan real ta‘sirini sezilarli darajada cheklab qo‘ymoqda. Bundan tashqari, ekspeditsiya materiallarini ta‘lim, turizm va madaniy siyosatda qo‘llash hali ham cheklangan va ularni amaliy qo‘llash salohiyati asosan amalga oshirilmaganligicha qolmoqda.

Istiqbollar va amaliy tavsiyalar

Ekspeditsiya materiallarini zamonaviy ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlarga integratsiyalashni kuchaytirish uchun bir qator amaliy choralar ko‘rilishi kerak. Birinchidan, arxiv materiallarini tizimli raqamlashtirish juda muhimdir. Ochiq kirish tamoyiliga asoslangan raqamli ma‘lumotlar omborlarini shakllantirish ekspeditsiya manbalarining global ilmiy hamjamiyat uchun ochiqqligini ta‘minlab, xalqaro tadqiqotlararo hamkorlikni mustahkamlaydi [10].

Ikkinchidan, GIS texnologiyalariga tayangan tarixiy xaritalash loyihalarini yo‘lga qo‘yish ekspeditsiya hisobotlarida jamlangan fazoviy ma‘lumotlarni raqamli muhitga ko‘chirib, ularni ko‘p qatlamli analitik tahlil vositasiga transformatsiya qilish imkonini yaratadi. Tarixiy marshrutlar, aholi punktlari va atrof-muhit ma‘lumotlarini xaritalash fanlararo tadqiqotlar va merosni saqlashga yordam beradi.

Uchinchidan, ta‘lim muassasalari akademik o‘quv dasturlariga raqamli gumanitar fanlar va tarixiy GISni kiritishlari kerak. Tarixiy va fazoviy ma‘lumotlar bilan ishlashga qodir mutaxassislarni tayyorlash ilmiy merosdan samarali foydalanishni ta‘minlaydi.

To‘rtinchidan, ekspeditsiya materiallari asosida virtual muzeylar va raqamli ko‘rgazmalarni rivojlantirish jamoatchilik ishtirokini va madaniy xabardorlikni oshiradi. Bunday tashabbuslar akademik tadqiqotlarni kengroq jamoat bilan bog‘lashi mumkin.

Va nihoyat, tadqiqot muassasalari, arxivlar va universitetlar o‘rtasidagi xalqaro hamkorlikni kuchaytirish kerak. Qo‘shma tadqiqot loyihalari va raqamli platformalar Markaziy Osiyo tarixiy manbalarining global ko‘rinishini rag‘batlantiradi va bilim almashinuvini osonlashtiradi.

Xulosa

1867–1917-yillar davomida Turkistonga uyushtirilgan xorijiy ilmiy ekspeditsiyalar natijasida shakllangan ilmiy bilimlar majmuasi bugungi ijtimoiy-gumanitar tadqiqotlar uchun ham dolzarbligini

“Ilmiy tadqiqotlarni amaliyotga joriy qilishning muammo va yechimlari” mavzusidagi onlayn xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallar to‘plami. NamDU - 2026-yil 20-21-fevral

saqlab qolmoqda. Ushbu materiallar tarix, sotsiologiya, antropologiya, geografiya, raqamli gumanitar fanlar hamda meros tadqiqotlarida foydalanish mumkin bo‘lgan muhim ilmiy manba va ilmiy meros sifatida e’tirof etiladi.

Ekspeditsiya natijalarini zamonaviy tadqiqotlar va amaliyotga integratsiyalash tarixiy GIS, raqamli gumanitar fanlar va fanlararo hamkorlik kabi zamonaviy metodologiyalardan foydalanishni talab qiladi. Shu bilan birga, arxivga kirish imkoniyati, raqamlashtirish, til to‘siqlari va cheklangan amaliy qo‘llanilish bilan bog‘liq muammolarni hal qilish kerak.

Ekspeditsiya materiallarini kirish mumkin bo‘lgan raqamli resurslar va tahliliy vositalarga aylantirish orqali olimlar ularning ta’lim, madaniy merosni saqlash, turizmni rivojlantirish va ilmiy tadqiqotlarda amaliy qo‘llanilishini ta’minlashlari mumkin. Bunday yondashuv tarixiy bilimlar va zamonaviy jamiyat ehtiyojlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni mustahkamlaydi va Turkistonga qilingan xorijiy ilmiy ekspeditsiyalarning zamonaviy ilm-fan sohasidagi dolzarbligini namoyish etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar / Использованная литература / References

1. Skayler E. Turkistan: Notes of a Journey in Russian Turkistan, Kokand, Bukhara and Kuldja. Vol. 1–2. – London: Sampson Low, Marston, Low & Searle, 1876. – 768 p.
2. Lansdell H. Russian Central Asia: Including Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv. Vol. 1–2. – London: Sampson Low, 1885. – 820 p.
3. Curzon G. N. Russia in Central Asia in 1889 and the Anglo-Russian Question. – London: Longmans, Green and Co., 1889. – 478 p.
4. Olufsen O. The Emir of Bokhara and His Country. – London: William Heinemann, 1911. – 599 p.
5. Pumpelly R. Explorations in Turkestan: Expedition of 1904. – Washington: Carnegie Institution, 1908. – 324 p.
6. Huntington E. The Pulse of Asia. – Boston: Houghton Mifflin, 1907. – 415 p.
7. Skrine F. H., Ross E. D. The Heart of Asia. – London: Methuen, 1899. – 382 p.
8. Gregory I. N., Ell P. S. Historical GIS: Technologies, Methodologies and Scholarship. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 221 p.
9. Gregory I. N., Geddes A. Toward Spatial Humanities. – Bloomington: Indiana University Press, 2014. – 240 p.
10. Bodenhamer D. J., Corrigan J., Harris T. M. The Spatial Humanities. – Bloomington: Indiana University Press, 2010. – 248 p.
11. Bodard G., Romanello M. Digital Humanities and Scholarly Research Trends. – London: Routledge, 2016. – 230 p.
12. Smith L. Uses of Heritage. – London: Routledge, 2006. – 351 p.